

УДК 37.159.923

ОБРАЗ ІДЕАЛЬНИХ БАТЬКІВ У СВІДОМОСТІ ПІДЛІТКІВ ТА ЇХ БАТЬКІВ

Портницька Н.Ф., Чупріна С.А.

Житомирський державний університет імені Івана Франка

У статті представлено порівняльний аналіз змістового наповнення образу ідеальних батьків у свідомості підлітків та їх батьків. Підлітковий вік – період формування самосвідомості та уявлень про значимих інших (в т.ч. батьків). Образ «ідеального іншого» створює перспективи саморозвитку та відображає очікування підлітків. Виявлено розузгодженість очікувань змістового наповнення образу «ідеальних батьків» у свідомості підлітків та батьків на рівні задоволення потреби в емоційній підтримці та особистої самореалізації. Встановлено, що для підлітків «ідеальні батьки» – соціально успішні, здорові, самореалізовані, можуть підтримати, а для батьків – носії сімейних функцій.

Ключові слова: самосвідомість, образ «іншого», образ «ідеальних батьків», дитячо-батьківські стосунки, підлітковий вік, психосемантичні методи дослідження.

Постановка проблеми. Проблема чинників формування особистості залишається однією із найактуальніших як у психології розвитку, так і в психології сім'ї. Модель батьківської поведінки молодого подружжя базується на досвіді дитячо-батьківської взаємодії у батьківській сім'ї та уявленнях про ідеальних батьків. Формування сімейних установок активізується у підлітковому віці із розвитком критичності, підлітків по відношенню до себе та інших. Успішність формування таких установок залежатиме від узгодженості уявлень підлітків про ідеальну батьківську позицію та реальної поведінки батьків.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання проблеми. Проблеми взаємозумовленості та взаємозалежності самосвідомості та «образу світу» («іншого») традиційно є актуальними для психологічних досліджень. Спираючись на положення про чинники та механізми розвитку свідомості і самосвідомості, закладені у роботах Б.Г. Ананьєва, І.С. Кона, С.Л. Рубінштейна, І.І. Чеснокової, можна стверджувати, що в основі уявлень особистості про себе є система знань та оцінок взаємодії із зовнішнім світом [4; 7; 8]. В образі значимого іншого, на думку А.В. Петровського, втілюються інформативна значимість (його більший обсяг знань щодо міжособистісної взаємодії), емоційна складова (симпатія\антипатія), репрезентація рольової взаємодії (статус у міжособистісних стосунках) [6]. Чинниками формування образу значимого іншого можуть вважатися уявлення особистості про особливості взаємодії з цим «іншим»; уявлення про себе і самооцінка; ставлення до себе і до іншого.

Методологічні засади психологічного аналізу сімейних стосунків закладені у роботах В.М. Дружиніна, Е. Ейдемільера, які стверджують, що модель взаємодії батьківської родини (зокрема емоційні складові) сприймається підлітками як еталон для побудови майбутньої сім'ї [2; 3]. Традиційним є пояснення дитячо-батьківських конфліктів через розузгодження позицій: підлітки позиціонують себе як дорослих (на фоні неготовності до дорослої поведінки), а дорослі сприймають їх як дітей. З іншого боку, вказується на потребу підлітків у прийнятті, визнанні та емоційній підтримці з боку батьків. Яка утруднюється в умовах конфлікту [1; 3; 5].

Образ «ідеального Я» розглядається як уявлення про бажані якості, дії, властивості (І.С. Кон), що очевидно, відображає і спектр потреб особистості. На сьогодні представлені дослідження образу «ідеального Я» у свідомості дорослого. Відносно батьківської позиції дорослі приписують «ідеальному» високу соціальну репутацію, відкритість до інших, терплячість, поступливість [2; 3]. Йдеться про відображення соціальної позиції, бажаних тенденцій сімейної взаємодії з боку дорослого безвідносно до потреб дітей.

Виділення невирішених раніше частин аналізованої проблеми. Приймаючи положення про «Ідеальне Я» як відображення бажаних тенденцій розвитку особистості та компенсації усвідомлюваних «недоліків» можна стверджувати, що образ «іншого» (батьків) відображатиме основний спектр очікувань підлітків по відношенню до поведінки цього значимого «іншого» у ситуаціях взаємодії. Недостатньо вивченими залишаються проблеми узгодженості уявлень про образ ідеальних батьків як орієнтиру для саморозвитку батьків у контексті гармонізації стосунків із підлітками.

Ми передбачаємо, що образ ідеальних батьків певною мірою відображатиме як потреби підлітків, так і прагнення батьків у сфері сімейних стосунків. Водночас, у свідомості батьків образ «ідеальні батьки» матиме прагматично-когнітивне наповнення, а у свідомості підлітків спостерігатиметься домінування емоційно насичених компонентів.

Формулювання завдань дослідження. Метою нашого дослідження є вивчення структури образу ідеальних батьків у свідомості підлітків та їх батьків у контексті співвідношення «реального» і «бажаного» наповнення дитячо-батьківської взаємодії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вибірку дослідження формували підлітки та їх батьки (38 повних сімей: мати, батько, дитина (21 дівчина та 17 хлопців). Дослідження проводилося у кілька етапів:

- Пілотажне дослідження асоціативного поля, яким підлітки описують образ батьків (асоціативний експеримент). З цією ж метою здійснено контент-аналіз міні-творів «Мої ідеальні батьки».

- Для більш детального опису змістового наповнення образу батьків на основі асоціативних осей було виокремлено основні конструкти, якими користуються підлітки у побудові образу батьків та ідеальних батьків. Для реконструкції образу «батьків» та «ідеальних батьків» викорис-

тано факторне моделювання свідомості підлітків та їх батьків. Процедури частотного аналізу, реконструкції семантичних просторів здійснено із застосуванням програми STATISTICA 6.0.

Одним із завдань дослідження є пошук ресурсів для формування партнерських стосунків у контексті потреб підлітків у дитячо-батьківській взаємодії. З цією метою ми свідомо в основі стимульного матеріалу для суб'єктивного шкалювання використали асоціації підлітків.

За результатами частотного аналізу асоціацій виявлено перелік основних конструктів, якими послуговуються підлітки для оцінки взаємостосунків із батьками: особистісні якості (щедрі, життєрадісні) (21% асоціацій), розум, сучасність, здатність підтримувати (турботливі, люблячі, допомагають) (27% асоціацій), здоров'я, працьовитість. Таким чином, однією із потреб сучасних підлітків залишається підтримка батьків, емоційне прийняття. Поряд із цим підлітки готові до прийняття батьків як самодостатніх, тих, що мають власні інтереси і мають бути «цікавими» для оточуючих (сучасні, розумні, авторитетні на роботі). Окрім того, виявлено деякі гендерні відмінності в очікуваннях дівчат і хлопців відносно образу батьків.

Факторна реконструкція образів «Батьки» та «Ідеальні батьки» у свідомості дівчат демонструє розбіжність очікувань і потреб із усвідомленою реальністю. Дівчата очікують від ідеальних батьків розумної доброти, взаємодії за правилами. При цьому протиставлення конструктів «доброта», «розум» конструкту «підтримка» свідчить про розмежування у свідомості підлітків моральних якостей та їх реалізації у дитячо-батьківській взаємодії (підтримка не є втіленням доброти). За другим фактором значимим для ідеальних батьків є здоров'я (рис. 1). Поляризація конструктів на факторно-семантичному полі рис. 2 та їх значима обернена кореляція із факторами свідчить про деяку конфліктність образу батьків у свідомості дівчат. Батьки сприймаються як сучасні розумні, турботливі, але орієнтація на матеріальне забезпечення та втома є тими факторами, що визначають зміст взаємодії, а отже перешкоджають емоційному контакту та підтримці.

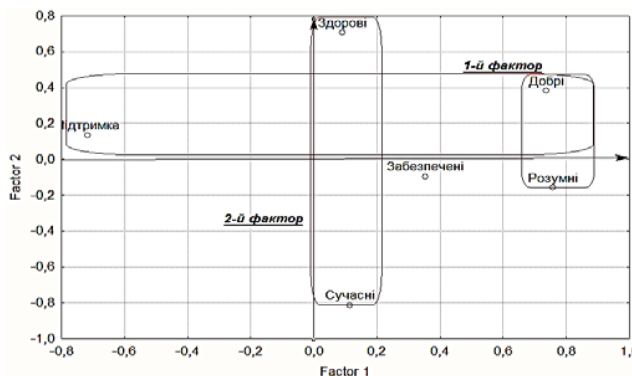

Рис. 1. Факторно-семантичне поле образу «ідеальних батьків» у свідомості дівчат

Факторно-семантична реконструкція образу батьків та ідеальних батьків у свідомості хлопців демонструє їх «раціональний» погляд на батьківську позицію. В образі ідеальних батьків домінуючими є конструкти «розум» та «забезпеченість»,

«здоров'я» як чинники особистої успішності. Очевидно, хлопці очікують від ідеальних батьків прикладу досягнення життєвого успіху (рис. 3). В образі власних батьків значимими для хлопців є розум, який проте реалізується у професійній діяльності («впливові»), але не у спілкуванні з підлітками («не розуміють») (рис. 4). Батьки у свідомості хлопців є розумними, але центровані на собі, а не взаємостосунках із дітьми.

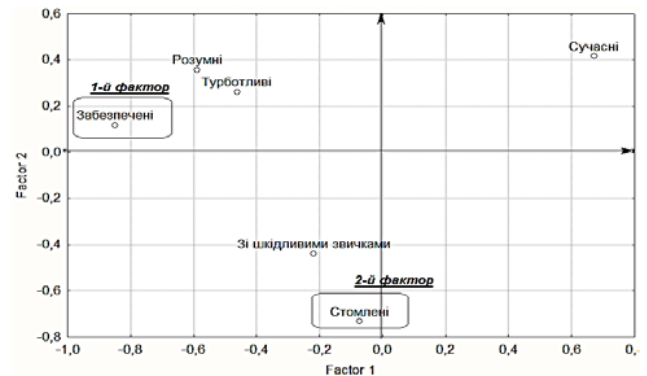

Рис. 2. Факторно-семантичне поле образу «батьків» у свідомості дівчат

Відокремленість, обернена кореляція конструкту «підтримка» із виділеними факторами в образ «ідеальні батьки» у свідомості і дівчат і хлопців та його відсутність в образі «батьків» може свідчити про його неоднозначну роль: підлітки очікують від батьків підтримки, але не маючи достатнього досвіду, не можуть визначити її змістового наповнення.

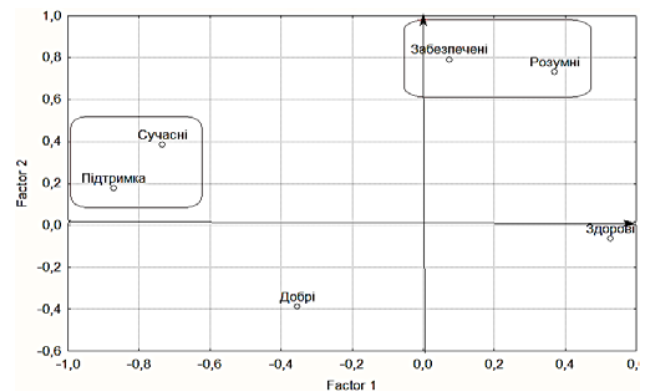

Рис. 3. Факторно-семантичне поле образу «ідеальних батьків» у свідомості хлопців

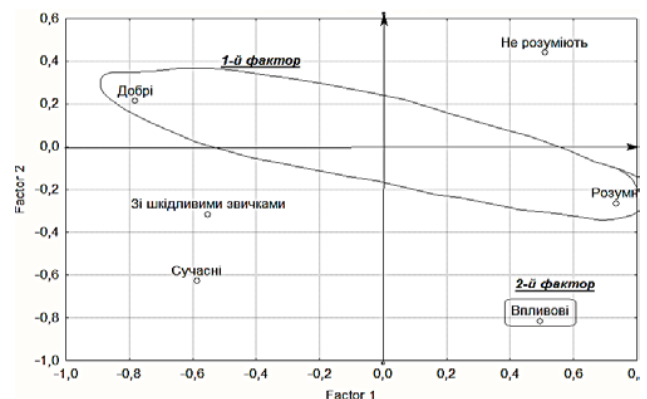

Рис. 4. Факторно-семантичне поле образу «батьків» у свідомості хлопців

Додатковий аналіз змістового наповнення образу сім'ї, здійснений на основі міні-творів «Моя сім'я» підтверджує отримані результати про неоднозначність очікуваних підлітками підтримки і прийняття з боку батьків. І дівчата і хлопці вказують на недостатність прийняття і підтримки з боку батьків («не розуміють», «егоїстичні»). При цьому дівчата, в більшій мірі акцентовані на емоційних складових, відзначаючи «байдужість», «недовіру», «сварливість», «нерозуміння» батьків як неприйнятні, такі, які заважають спілкуванню, тоді як хлопці демонструють більш помірковану позицію, приймаючи необхідність певного контролю з боку батьків. Конструкти «суворість і контроль» втрачають негативне емоційне забарвлення (не пов'язуються із «покаранням») і сприймаються як необхідний атрибут батьківської поведінки.

Таким чином, підлітки очікують від батьків «дозованої» підтримки «за правилами», що не порушуватиме їх автономності, що зумовлено закономірними для цього віку потребами у незалежності (автономності) та водночас прийнятті і розумінні з боку батьків. З іншого боку, значимими для підлітків є і особиста, професійна самореалізація батьків. Всі досліджувані очікують від «ідеальних батьків» відповідальності і турботи по відношенню до самого себе (здоров'я, сучасність, матеріальна забезпеченість, розум). Тобто сучасні підлітки не мають потреби у самопожертвах батьків «заради турботи про дитину».

Іншим чинником, що визначає зміст дитячо-батьківських стосунків є потреби уявлення батьків про бажані складові власної ролі. Факторизація конструктів, що наповнюють свідомість батьків дозволила описати ключові конструкти, на яких базується образ ідеальних батьків.

У свідомості матерів спостерігається протиставлення конструктів «розумні – здорові» та «добрі – стильні, впливові» (рис. 5). Очевидно, бажаними (ідеальними) для матерів є інтелектуальні здібності та доброта як ознаки, що поєднують традиційний образ турботливої, підлеглої матері та сучасної розумної жінки. Обернена кореляція конструктів «здоров'я», «стильність» із факторами може бути пояснена у контексті традиційної ролі «жертвованої» матері, яка «все віддає (навіть здоров'я) заради благополуччя сім'ї».

У свідомості батьків високу особистісну значимість має «впливовість» як показник успішності, авторитетності у різних життєвих сферах (рис. 6). Висока значимість конструкту «здоров'я» і обернена кореляція конструкту «добрі» з обома факторами відображають традиційні уявлення про чоловіка як голову сім'ї, якому здоров'я потрібне для матеріального забезпечення, а доброта, милосердя традиційно є жіночими якостями. Однаково незначимими для батьків та матерів виявилися «сучасність», зовнішня краса, які не ключовими для батьківської ролі.

Таким чином, структура образу «ідеальних батьків» ц свідомості матерів і батьків свідчить про його рольову традиційність, стереотипність: «ідеальні батьки» не мають негативних якостей, вони ввічливі, добрі, здорові, в міру розумні тощо. Відмінності образу «ідеальних батьків» у свідомості матерів та батьків в основному відображають стереотипні уявлення батьків про їх функції в родині. Образ «ідеальних батьків» є

«відірваним» від реальності: відсутні конструкти, що пояснюють діяльнісне наповнення життя батьків (все, що пов'язане із працею), їх взаємодію з дітьми (емоційну чи дієву). Ці факти підтверджують декларативність образу «ідеальні батьки», його стереотипність.

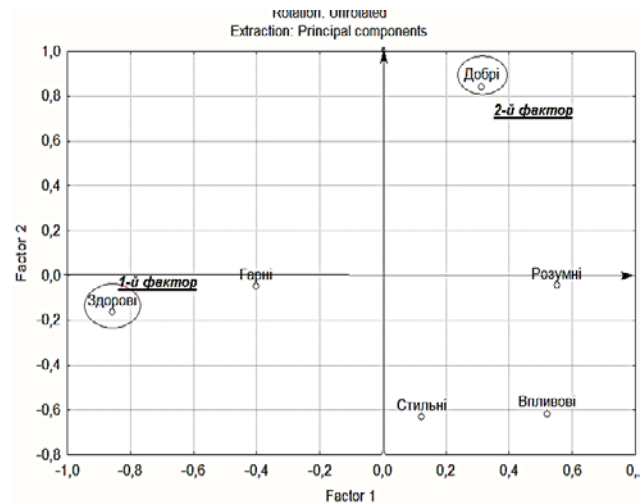

Рис. 5. Факторно-семантичне поле образу «ідеальних батьків» у свідомості матерів

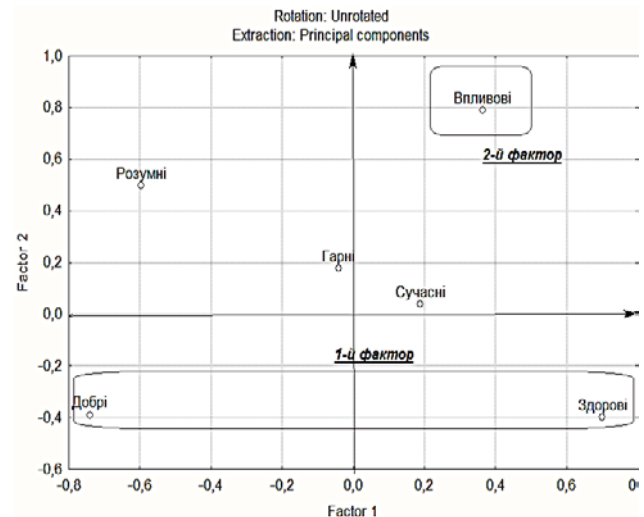

Рис. 6. Факторно-семантичне поле образу «ідеальних батьків» у свідомості батьків

Висновки і перспективи подальших досліджень. Порівняльний аналіз образу «ідеальні батьки» у свідомості підлітків та їх батьків дозволяє виокремити деякі факти, що впливають на дитячо-батьківську взаємодію:

- Основою образу «ідеальних батьків» у свідомості підлітків є очікування «дозованої» підтримки, розуміння при збереженні певної автономії і батьків і підлітків. «Ідеальним батькам» приписується функція контролю, що свідчить про прагнення збереження дитячої позиції.

- В образі батьків підлітки хочуть бачити приклад успішної самореалізації («розум», «стиль»), здорового ставлення до себе як до особистості, показниками якої є матеріальна забезпеченість та впливовість (авторитетність) для дітей та оточуючих.

- Образ «ідеального» у свідомості батьків має функціональне навантаження, є в більшій мірі

стереотипізованим та відображає традиційні уявлення про рольовий розподіл сімейних функцій.

Характерним є включення конструктивних морального змісту, зокрема доброти, ввічливості, однак розуміння доброти є відмінним у свідомості підлітків та батьків. Для доброта – це ввічливість, а для підлітків – очікування підтримки, надійність.

Образ «ідеальних батьків» у свідомості батьків і підлітків не містить жодного конструкта, який би безпосередньо відображав факт і зміст дитячо-батьківської взаємодії.

Таким чином, одним із чинників конфліктів у взаємодії підлітків з батьками є розузгодженість очікувань щодо змістового наповнення структури образу ідеальних батьків. Традиційний характер уявлень батьків про себе як носіїв сімейних функцій не відповідає очікуванням підлітків про сучасних самореалізованих батьків. Зважаючи на актуальну соціальну ситуацію, де професій-

на самореалізація батьків є бажаною (а іноді й обов'язковою) як умова матеріального виживання родини, професійна успішність є реальністю на рівні актуального образу Я. Спрямування «ідеального Я» у «минуле» спричинює конфлікт між актуальним і бажаним Я. Підлітки в більшій мірі орієнтовані і готові прийняти сучасних батьків. Іншою сферою, що викликає суперечності, є очікування та надання підтримки підліткам з боку батьків: труднощі пов'язані із тим, що у свідомості підлітків «підтримка» не має чіткого змістового наповнення, а в арсеналі батьків недостатньо засобів для її надання.

Виникає необхідність більш детального дослідження причин відсутності у свідомості підлітків і їх батьків конструктивних, пов'язаних із дитячо-батьківською взаємодією. З цією метою доцільним є більш детальний контент-аналіз висловлювань і батьків і підлітків щодо взаємних очікувань від взаємодії.

Список літератури:

1. Бороздина Л.В. Теоретико-експериментальное исследование самооценки: Дис. д-ра психол. наук / Л.В. Бороздина. – М., 1999.
2. Дружинин В. Н. Психология семьи: 3-е изд. – СПб.: Питер, 2006. – 176 с.
3. Эйдемиллер Э. Г. Психология и психотерапия семьи [Текст]: [моногр.] / Э. Эйдемиллер, В. Юстицкис. – 4-е изд. – СПб.; М.: Питер, 2008. – 668 с.
4. Кон И.С. В поисках себя: Личность и ее самосознание. – М.: Политиздат, 1984. – 335 с.
5. Петренко В.Ф. Психосемантика сознания. – http://pidruchniki.com/1584072037047/psihologiya/vikova_psihologiya
6. Петровский А.В. Трехфакторная модель значимого другого // *Вопр. психол.* 1991. № 1.
7. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб., 2002. – 720 с.
8. Чеснокова И.И. Проблема самосознания в психологии / И.И. Чеснокова, Е.В. Шорохова. – М.: Наука, 1977. – 144 с.

Портницкая Н.Ф., Чуприна С.А.

Житомирский государственный университет имени Ивана Франко

ОБРАЗ ИДЕАЛЬНЫХ РОДИТЕЛЕЙ В СОЗНАНИИ ПОДРОСТКОВ И ИХ РОДИТЕЛЕЙ

Аннотация

В статье представлен сравнительный анализ содержательного наполнения образа идеальных родителей в сознании подростков и их родителей. Подростковый возраст – период формирования представлений про значимых других (в т.ч. родителей). Образ «идеального другого» создает перспективы саморазвития и отражает ожидания подростков. Обнаружена рассогласованность ожиданий содержательного наполнения образа «идеальных родителей» в сознании подростков и их родителей на уровне удовлетворенности потребности в эмоциональной поддержке и личностной самореализации. Установлено, что для подростков «идеальные родители» – социально успешные, здоровые, самореализованные, могут поддержать, а для родителей – носители семейных функций.

Ключевые слова: самосознание, образ «другого», образ «идеальных родителей», подростковый возраст, психосемантический методы исследования.

Portnytska N.F., Chuprina S.A.

Zhytomyr Ivan Franko State University

THE IMAGE OF IDEAL PARENTS IN TEENAGERS' AND PARENTS' MINDS

Summary

The semantic content of ideal parents' image of teenagers and parents are compared in the article. Adolescence – is the period when self-identity and representations of significant others (especially parents) is forming. The image of the «ideal other» creates prospects for self-development and reflects the expectations of teenagers. Discovered mismatch of expectations in semantic content of the image of «perfect parents» in the minds of teenagers and parents about satisfaction of needs emotional support and personal fulfillment. Found that for teenagers «perfect parents» – socially successful, healthy, self-realized, can support, and for parents – bearers of family functions.

Keywords: self-identity, image of the «other», image of «perfect parents», child-parent relationship, adolescence, psychosemantic researching methods.